

Əli Şamil

alishamil@yahoo.com

Ramiz Əskər dost-tanış yanında yan giley, yan zarafat deyirdi: “Əli məni işlətməkdən öldürəcək”. Mən də cavabında deyirdim: “Tarix dərs çıxarmaq üçündür”. Musa Nağıyev haqqında danışanda deyirlər ki, o, yüz ev tikən, çox yaşayacağına inanmış. Bir az xəsislik, bir az da tənbəllik etdiyindən 98 ev tikdirdi. Ona görə də 100 il yaşaya bilmədi. 70 yaşında dünyadan köçdü. Sən Musa Nağıyev kimi eləmə, vaxtında 100 kitab yaz, çap etdir ki, uzunömürlü olasan.”

Bizim tələbəlik illərimizdə repressiya olunanlar haqqında bilgiler çox az idi. Sov.İKP-nin 20-ci qurultayından az bir vaxt keçmişdi. Sovet irəcliliyinin noqşanları ölkəni uzun illər idarədən İosif Stalinin adına yazılmış və haqsız həbs edilənlərin, güllələnələrin böyük qisminə bəraət verilmişdi. Əslində bəraət formal olduğundan repressiya olunanların əsərləri nəşr edilmir, onlar haqqında istintaq materialları və arxiv sənədləri araşdırıcıların istifadəsinə verilmirdi.

Qadağan olunmuş mövzulara da həmişə maraq çox olar. Mən də belə maraqlılardan idim. Repressiya olunanlar haqqında 1920-1930-cu il-

Onun Mahmud Kaşqarının “Divanü lüğət-it türk” əsərini Türk dünyasında ilk dəfə çevirdiyini öyrəndim. Amma nə qədər axtardım nə kitabı, nə də əlyazmasını tapmadım. Hətta son kursda oxuyanda Xəlid Səid Xocayevin qızı Behcə xanımın ev ünvanını öyrəniş onlara getdim. Məni mehribanlıqla qarşılasa da “Divanü lüğət it türk”ün əlyazmasının harada olduğu haqqında bir bilgisi olmadığını söylədi.

İstər tələbəlik illərində, istərsə də Naxçıvanda qəzetdə işlədiyim illərdə repressiya qurbanları mövzusunda dost-tanışla çox söhbət edirdim. Ramiz Əskərə də bu mövzuda dəfələrlə söhbətmiş olmuşdu. Onun Yunus Balasaqunlunun “Qudatqu bilig” əsərini dilimizə çevirməsi və bu mövzuda dissertasiya yazması məni həvələndirdi ki, Ramizi dilə tutum, qoy Xəlid Xəid Xocayevin də çevirdiyi “Divanü lüğət-it türk”ü nəşrə hazırlasın.

da çap olunan variantlarla tutuşdurdu. Besim Atalay nəşrindəki xətalardan bir çoxunu aradan qaldırdı. Qısa müddətə görülmüş bu ağır və zəhmətli işə dodaq büzənlər də oldu, “Ramiz Əskər ərəb dilini bilmir, o Mahmud Kaşqarının “Divanü lüğət-it türk”ünü necə çevirə bilər. Dodaq büzənlər, dedi-qodu edənlər kitabı oxusaydılar görürdülər ki, Ramiz Əskər çox əzəmətli bir ön söz yazıb. Orada kitabı birbaşa orijinaldan, ərəb dilindən çevirmədiyini də qeyd edib.

Bəkir Çobanzadənin elmi əsərlərindən istifadə edən araşdırıcıların sayı çox olsa da onun bədii yaradıcılığı haqqında Azərbaycandan araşdırma apararı yox idi. Ramiz Əskərdən xahiş etdim ki, Bəkir Çobanzadənin şeirlərini dilimizə uyğunlaşdır-sın. Böyük həvəslə fikrimlə razılaşdı və işə başladı. Bir neçə aydan sonra işi yarıda buraxacağını söylədi. Mən səbəbini soruşanda dedi: “Bə-

Şəkildə: soldan Türkmən şairi və araşdırıcısı Oraz Yağmur, ortada azərbaycanlı professor Elmira Fikrətgızı və professor Ramiz Əskər

Türk dövlətləri birliyi üçün zəmin

Şəkildə: Ramiz Əskər Türkmənistanda olarkən aldığı kitabları gözədən keçirərkən. Sağında türkiyəli araşdırıcı Doğan Kaya, solunda Əli Şamil

lərdə yazılanları oxuyur, həbsdən dönmələr və güllələnələrin ailəsi ilə görüşürdüm. Oxuduqlarımı və eşitdiklərimi çayxanada, dərslər arası söhbətlərdə yaşadıqlarımla bölüşür, tez-tez də bu mövzuda müəllimlərimə sual verirdim. Heyif ki, o dövrdə istər yaşadıqlarım, istərsə müəllimlərim arasında bu mövzuya maraq göstərənlərin sayı çox az idi. 1937-ci il repressiyası deyəndə Hüseyn Cavid və Mikayıl Müşfiq yada düşürdü. Çünki təbliğ olunanlar onlar idi. Onların yubileyləri qeyd edilir, haqlarında məqalələr çap olunur, radio-televizya verilişləri hazırlanırdı.

Repressiya mövzusun maraq göstərənlərdən biri də bizdən 4 il sonra Azərbaycan (indiki Bakı) dövlət Universitetinin Jurnalistik fakültəsinə qəbul olunmuş Ramiz Əskər idi. Onunla Əmin Abid, Bəkir Çobanzadə, Xəlid Səid Xocayev, Salman Mümtaz, Hənəfi Zeynallı və b. haqqında çox danışırıdım. Xəlid Səid Xocayevə mənə maraq oyadan Qulam Məmmədli olmuşdu. Onun Cəlil Məmmədquluzadə haqqında xatirə yazan bəzi müəlliflərin yanlışlıqlarını göstərməsi məni heyretləndirmişdi. Şənbə və bazar günləri Axundov kitabxanasının “Nadir kitablar”, “Azərbaycan kitabı” (arxiv) şöbəsində işləməyi sevən Qulam Məmmədlidən faktları haradan aldığı soruşdum. O da mənə məsləhət gördü ki, Xəlid Səid Xocayevin 1929-cu ildə latın əlifbası ilə çap olunmuş “Yeni əlifba yollarında eski xatirə və duyğularım” kitabını oxuyum. Seminara həmin kitabı böyük həvəslə oxudum. Xəlid Səid Xocayevin həyat və yaradıcılığını öyrəndikcə heyretim artdı.

Ramiz Əskər böyük məmuniyyətə razılıq verdi. Əlyazmanın harada olduğunu xəbər aldı. Mən onu AMEA-nın Dilçilik İnstitutunun kitabxana-arxivində gördüyüm söylədim. Arif Rəhimovlu namizədlik dissertasiyası yazanda həmin əlyazmadan istifadə etmiş, qaynaq göstərmişdi. Kamil Vəli Nərimanovlu, Arif Acalov və b. əlyazmanı gördüyünü deyirdi. Lakin institutun direktoru Ağamusa Axundovun yanına neçə dəfə getdikcə də əlyazma tapılmadı ki, tapılmadı.

Əlyazmanı axtardığımız dövrdə və ondan öncə də Ramiz Əskər “Divanü lüğət-it türk” haqqında çox material oxumuşdu. Əlyazmanı tapa bilməyəndə dedi ki, Azərbaycanda araşdırıcıların əksəriyyəti “Divanü lüğət-it türk”dən söz açanda Besim Atalayın çevirməsindən istifadə edirlər. O da respublikamızda bir neçə nüsxədir və əpəriyib. Mən əsəri Besim Atalayın hazırladığı kitabdan da istifadə edərək çevirəcəm ki, “Divanü lüğət-it türk” hamı üçün əlçatan olsun.”

Bu məsələdə ona heç nə deyə bilmədim. “Divanü lüğət-it türk”ün Azərbaycanda hamı üçün əlçatan olmasının çoxdan arzulayırdım. Amma şübhədə qalmışdım: “Bu nəhənglikdə əsəri Ramiz Əskər təkbəşinə neçə çapa hazırlayacaq? Bu işin reallaşması neçə il çəkəcək? Yaxşı, Ramiz 10 il bu işi gördü, bəs kitabın nəşriyyat xərcini haradan alacaq?” Suallar beynimi yorsa da onu ruhdan salmamaq üçün heç nə demirdim.

Sanki bir mövzə baş verdi. Ramiz Əskər qısa müddətdə əsəri nəşrə hazırladı. Həm də Besim Atalay nəşrini olduğu kimi çevirmədi. Onu Özbəkistanda, Uyğurustanda, İran-

Sanki bir mövzə baş verdi. Ramiz Əskər qısa müddətdə əsəri nəşrə hazırladı. Həm də Besim Atalay nəşrini olduğu kimi çevirmədi. Onu Özbəkistanda, Uyğurustanda, İranda çap olunan variantlarla tutuşdurdu. Besim Atalay nəşrindəki xətalardan bir çoxunu aradan qaldırdı. Qısa müddətə görülmüş bu ağır və zəhmətli işə dodaq büzənlər də oldu, “Ramiz Əskər ərəb dilini bilmir, o Mahmud Kaşqarının “Divanü lüğət-it türk”ünü necə çevirə bilər. Dodaq büzənlər, dedi-qodu edənlər kitabı oxusaydılar görürdülər ki, Ramiz Əskər çox əzəmətli bir ön söz yazıb. Orada kitabı birbaşa orijinaldan, ərəb dilindən çevirmədiyini də qeyd edib...

kir Çobanzadənin şeir dili çox qəlizdir. Lüğətlərin içində girinc qalmışam. Bəzi sözlərin mənasını tapa bilmirəm.”

əziyyət verməyim. Özüm birbaşa onlarla əlaqə qurum, məsləhətləşim.”

Onun ayıqlığı, mənim mətni kırımlılara çevirdiyimi bilməsi ür-

məhlələrinə təsvir etməsi idi. Deyirdi: “Məxdumqulu zamanında ana bətnində gedən proseslər haqqında elmi kəşflər edilməmişdi. Bəs Məxdumqulu bunları haradan bilirdi?”

Onun suallarına nə həmin gecə, nə də səhəri gün uzun çəkən çayxana söhbətimizdə cavab verə bildim. Amma söhbətimizin uğuru onda oldu ki, Ramiz Əskər Məxdumqulu haqqında araşdırmalar aparmağa və şeirlərini dilimizə uyğunlaşdırmağa razılaşdı. Məxdumqulun bir neçə şeirlər kitabını Türkmənistandan götürüb Ramiz Əskərə verdim. Özü də Türkiyədən hansısa nəşrləri əldə etdi. Böyük ruh yüksəkliyi ilə işə başladı. Çox keçmədi ki, yəni də bəzi sözlərin mənasını dəqiqləşdirməkdə dırəndi. Türkmən dostlarına yazdım, sağ olsunlar kömək edərdilər. Lakin türkmənlərin ağır təpənişi Ramiz Əskəri əsəbləşdirirdi. İşin ləngiməsini, boş duma kimi dəyərləndirirdi. Deyirdi: “Əlimdəkini bitmədən başqa işə başlaya bilmirəm.” Türkmən dostlara çox xahişminnət etsəm də onlar Ramiz Əskərin sürəti ilə ayaqlaşa bilmirdilər.

Ramiz Əskər sanki Türkmənistanın vurğuna çevrilirdi. Onunla birlikdə Mərv (Marı) şəhərinə, Molla Nəpəssə həsr olunmuş elmi konfransa getdik. Oxuduğu məruzə yalnız türkmən araşdırıcılarının deyil, dünyanın 50 yaxın ölkəsindən gələnlərin də diqqətini çəkdi. O, 2010-2012-ci illərdə Molla Nəpəs. “Bu məkana gəlmişəm”, Molla Nəpəs. “Seçilmiş əsərləri”, Məxdumqulu Fəraqi. “Seçilmiş əsərləri”, Nurməhəmməd Əndəlib. “Şeirlər. Poemalar. Dastanlar”, “Türkmən şeiri antologiyası”, Abdulla Şahbəndə. “Seçilmiş əsərləri”, “Türkmən müəmmaları, deyilmələri və vücudnamələri”, Dövlət-məmməd Azadi. “Seçilmiş əsərləri” kitablarını nəşr etdirdi.

2022-ci ildə Enver Paşa haqqında ikicilik kitab oxuduğunu və çevirməyə başladığını söylədi. Mən narazılığımı bildirdim. Xeyli höcət-ləşdik. O, əsərin Azərbaycan oxucusu üçün maraqlı olduğunu inandırmağa çalışırdı. Mən isə onun daha

Şəkildə: Ramiz Əskər Aşxabadın 40-50 kilometrliyindəki Kov ata ocağında. Yer in dərinliyinə enən 200 metrlik mağara kiçik bir kükürlü su gölməçəsinə çıxır. Yüzlərdə insanlar bu gölməçədə çimib xəstəliklərdən qurtardıqlarından oranın ocaq-pir adlandırılır

Mən gülərək: “Mənasını tapa bilmədiyən sözləri mənim emailimə göndər. Heç bir lüğətə baxmayacağam və bir həftəyə həmin sözlər mənə çalarları ilə sənə stolunun üstündə olacaq”, ? dedim. Etiraz etməsə də mənə şübhə ilə baxırdı. Sanki demək istəyirdi: “Nə kələyin var? Məni işə salıbsan indi də belə deyirsən.”

Dediymə tərəddüdlə yanaşsa da axşam emailimə 30-a yaxın söz göndərdi. Həmin sözlərin mənasını mən heç cür tapa bilməzdim. Kırımdakı dostlarıma məktub yazdım və sözləri də göndərdim. Aldığım cavab sevincidirici oldu. Sözlərin hamısı mənası çalarları ilə yazılmışdı. Özü də onların hansı dialektə işlədiyi də göstərilmişdi. Mən mətnləri Ramiz Əskərə göndərəndə heç bir-iki saat çəkməmişdi zəng vurdu. Əhvalı çox yaxşı idi. Gülərək: “Kırımlı dilçilərin emailərini mənə göndər, daha sənə

yimdən oldu.

Bir dəfə də türkmən şairi Məxdumqulu mövzusunda xeyli höcət-ləşdik. Ramiz Əskərə görə Məxdumqulu kimi Azərbaycanda 19-cu yüzildə yaşamış onlarla şair var idi. Mən isə onu Məxdumqulun cəddi oxumadığına görə çox ittiham etdim. Hərə öz fikrində qaldı. Bir neçə gün sonra ona Məxdumqulun bir vücudnaməsini göndərdim. Gecənin yarısı zəng vurdu. Adətən o gecələri işləməyi sevirdi. Mən isə saat 1-2 olanda yatırdım. Səsini eşidəndə bildim ki, Məxdumqulun vücudnaməsinin təsiri altındadır. Təklif etdi ki, sabah görüşək. Mən də qəsdən mızıldanaraq: “Qoymazsan yatam, bunu sabah da deyə bilərdin”, ? dedim. Mənim gileyimə baxmayaraq telefonda yarım saatdan çox danışdı. Onu heyretləndirən şairin uşağın ana bətnində döllenməsinin

sanballı və önəmli əsərlər çevirməsini istəyirdim. Əlişir Nəvainin "Xəmsə" nini və neçə elmi əsərini dilimizə çevirmiş, olduqca dəyərli araşdırmalar aparmış Ramiz Əskər üçün bu kitabı çox yüngül sayırdım.

Çox giley-güzardan sonra: "Sən çox insafsızsan. Enver Paşa haqqında kitabın 70-80 səhifəsini çevirmişdim. İndi deyirsən onu qoy, türkmənlərin "Göroğlu" dastanlarını nəşrə hazırla. Əlimdə də çevirməyə kitab yoxdur" ? dedi. Mən ona vəd etdim ki, Türkmən "Göroğlu" dastanlarını variantları ilə birgə gətirəcəm. Beləcə razılaşdıq. Düzdü başlanğıcda bir az kömək etdim. Həmişə kimi sonra işi Ramizin öhdəsinə buraxdım. O, bacısı, folklorşünas alim Nailə Əskəri bu işə qoşdu. Geçəyi-gündüzə qatararaq qısa bir zamanda "Göroğlu, Türkmən qəhrəmanlıq dastanı" kitabı-

ni dilimizə çevirdilər, geniş araşdırma və şərhlərle nəşrə hazırladılar. Məndə çoxlu arxaik, etnoqrafik hissələr olduğundan iş heç də asan getmirdi. Buna baxmayaraq Allaha çox şükür ki, işi tənamladılar. Heyif ki, Ramiz Əskər kitabların hamısının nəşrini görə bilmədi. Onun türkmən ədəbiyyatı ilə bağlı son əsərlərindən bir də "Türkmən ədəbiyyatı tədqiqatları" kitabı oldu.

Ramiz Əskərin bir mövzuya yönləndirmək o qədər də asan olmurdu. Çünki informasiyası çox olduğundan beynində onlarla layihəsi olurdu. Bəzən planlaşdırıldığı mövzunun yerini dəyişmək üçün dəfələrlə söhbət etməli olurdu. Razılığa gələndən sonra qarşısında durmaq olmurdu.

Bir dəfə ölçük-biçdik ki, Əlişir Nəvainin türk dilində yazılmış ilk "Xəmsə"ni nəşrə hazırlasın. Öncə razılıq vermirdi. Əlişir Nə-

vai haqqında bilgisi geniş olduğundan yükün ağırlığını görürdü. Elə ki, işə başladı ondan sonra Ramiz Əskəri durdurmaq olmurdu. "Xəmsə"ni nəşrə hazırlamağa başlayandan sonra mövzunun əzəməti onu özünə elə çəkirdi ki, qopa bilmirdi. Buna görə də nəinki Əlişir Nəvainin "Xəmsə"sini çevirdi, başqa elmi və bədii əsərlərini də çapa hazırladı.

Kitab daşımaqdan yorulmazdı, bezməzdi. Oğlu, qızı yaşda olanlar da ondan kitab istəyəndə utandığından heç zaman nə pulunu istəyə bilməz, nə də gəl filan yerden apar deməzdi. Özü götürüb verərdi. Bu məsələdə də xasiyyətlərimizdə oxşarlıq vardı. Araşdırma aparənlər, dissertasiya yazənlər ədəbiyyat, qaynaq axtarənda aparıb Ramizin Əskərin hazırladığı kitabları verərdim.

20-dən çox kitabına məni redaktor yazmışdı. Buna etiraz

hazırlayan araşdırıcı

Səkilə professor Ramiz Əskər, Aşxabaddakı Türkmən-Türk Universitetini türkiyəli müəllimi Zəki Bektaş, Avrasiya Universitetinin professoru Elmira Fikrətgızı və sağdan arxada Nurmammed Kılıcdurdıyev Mərv(Mair) şəhərində Molla Nəpəs simpoziumunda

Şəkilə Ramiz Əskər və Elmira Fikrətgızı Mərv(Mari) şəhərində keçirilən Molla Nəpəs simpoziumunda Türkmən ağsaqqalları arasında

ederək deyəndə: "Bu kitablara mənim adımın redaktor kimi yazılması doğru deyil. Mən onların ön sözlərini diqqətlə oxuyub səninlə fikirlərimi bölüşürəm. Olsa-olsa bəzi cəvrlərində alınmış sözlərin arxaik, dialektlərdə işlənən və ya Türk xalqlarında rastlaşdığım sözlərlə əvəzlənməsini istəyirəm. Sən də onlardan əğlənabətanından yararlanırsın. Bu halda olsa-olsa mənim adımla məsləhətçi yazman doğru olar." Cavabı təxminən belə olardı: "Əlyazmamı oxuyubsan? Görüşəndə və ya telefonda fikirlərini deyibsen? Bitdi! Redaktə belə olmalıdır. Vacib deyil ki, redaktor qələmi əlinə alıb cizma-qara etsin və ya korrektura işi görsün."

Son illər şəkər və ürək xəstəliyi onu əldən salsa da yaradıcılığından qalmırdı. Yəni də həsə-dapanlacaq dərəcədə məhsuldar işləyirdi. Xanımının dünyasını dəyişməsi onun işini xeyli çətinləşdirmişdi. Vaxtında çayını-çörəyini hazırlayıb verən, tərtəyəndə paltarı dəyişən olmurdu. Qızları, bacıları nə qədər qulluğunda dursalar da onlar Solmazın yerini vermirdilər.

Ramiz Əskərə əcəl imkan vermədi ki, Türk xalqları haqqında 100 kitabı nəşr etdirib Azərbaycan oxucuna çatdırsın. 2024-cü il mayın 24-də bu dünyadan köçdü.